

Journal of Iranian Studies
Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 19, No. 38, winter 2021

"(The king) arrived to the ditch from Kabul"

A

**A Note on the Compound Kabul/ Zirang-China/ Chinestan Based
on Kush-nama***

Daryoosh Akbarzadeh ¹

1. Introduction

Kuš-nāma (501-04/1108-11) is one of the most important books dealing with Iran-China and Silla historical relations. A unique manuscript of the work (by M. Abullah-al-Qari) is found in a collection held in the British Library (OR 2780). The manuscript is dated Šafar 800/October 1397 (Matini, 1997, p. 47). This manuscript of the Kush-nama is composed of 10,129 lines. It contains a number of gaps and a relatively large number of errors, which escaped the notice of the scribe.

The text narrates “a community of Iranians who escaped to China due to the Arab invasion; Iranians received maltreatment and hostility of Chinese Emperor in a specific period of time. So, Abtin, commander of the community, wrote a letter to Taehur, Silla’s king, and asked for asylum. Taehur welcomed Iranians. Irano-Sillians fought Chinese king jointly. Abtin married Franak, the daughter of Silla king and the friendship converted to a family transplant. After a while, Abtin and Franak decided to return back to Iran to secure the country from the Arabs. Faridun, Zoroastrian mythical hero, was born in Iran (the fruit of this marriage) and finally saved the country. According to the text, Faridun contacted his Sillian grandfather through letters and also sent several armies to support Silla against Chinese troops.”

*Date received: 08/06/2019

Date accepted: 25/07/2020

¹ Associate Professor at Research Center for Iranian Languages, Dialects and Manuscriptology, RICHTO, Email: pasaak@yahoo.com

From a specific chapter (verses no. 6000), Silla lost color and disappeared from the text and other tales replaced it. As I (Akbarzadeh, 2014, p. 6) previously noted the coming back of Abtin from Silla to Iran can reflect only a historical wish against the Arabs; it means that wishing to return back as an expected savior (from China-Silla) was achieved mythically in Persian texts but it was never practiced historically. Lack of the information on destiny of those Iranian migrants to Silla was a reason that the tale was interrupted and the story rerouted by other tales. Furthermore, parts of the content can be seen in other Islamic texts (cf. Mojmal-al-Tawarikh, 2010, p. 27). However, the book has three different chapters; the first one focuses on an introduction and the second one on the tales of Hellenic kings like Alexander. The third one or the main chapter stresses on relations between Iran and Silla proper (Akbarzadeh, 2014, p. 2-4).

While Master Matini referred to “Silla” as main topic of the text but he suggested the term “Ba/eSilla” of the text (for the term Ba/eSilla> Beh-Silla” see Akbarzadeh and Lee 2018, p. 55) as Japan in another work (1990: 160-177); this suggestion traced his introduction (Kush-nama) by recommendation Mr. Rajabzadeh (1997, p. 75). Also Rajabzadeh (2002, p. 65-71; 2002, p. 82) mistakenly supposed the term Ba/esilla as Japan where he missed Sasanian objects of Gyeongju National Museum, philology, art history and texts studies (Sino-Iranian) (also see Vossoughi 2014, p. 23-45).

2. Methodology

This study is based on comparative research by using mythology, text studies, historical records and archaeological evidences. In the study, I have tried to challenge Master Matini’s opinion about a verse (no. 1813) of Kush-nama where he explained the toponym of Kabul as mistake in the manuscript. For this issue, I frequently will refer to historical events of the fall of Sasanian Empire. Meanwhile, in this paper, I stress on the correctness of the verse and prove the text is very correct based on historical events.

3. Discussion:

However, a chapter of Kush-nama is dedicated to a military deployment by Chinese king to attack Abtin, Iranian prince, and his troops. In the verse no. 1813, the Chinese King and his troop arrived from (the way) of Kabul to siege and attack Iranians while the text has

not cited the toponym Kabul in previous verses. Master Matini, the editor of the text, wrote (footnote no.2 of the page) that “the use of the toponym is incorrect (here) “surly.” Master Matini explained the toponym as a mistake by the poet!

The author believes that the verse is correct based on some events related to the collapse of Sasanian Empire where “southeast of Iran” was entangled with China. For this issue, we are facing with the two important events; the first one was Yazdgird III’s escape to Sistan then to the Central Asia with intention to apply asylum from Chinese king. Secondly, escape of Piruz (Yazdgird’s son) to China, supports of Chinese Emperors of Tang dynasty to him (and other his relatives) against the Arabs. Late Sasanian and Post-Sasanian texts frequently have referred to these two events. Obviously Gaozong, Tang Emperor, welcomed Piruz as the legitimate monarchy of Persia as well as supported him against the Arabs. Piruz, his son Narse, his brother Bahram and a Sasanian prince by the name Khosrow (?) received Emperors’ supports against the Arabs (Compareti 2009, p. online).

It seems that supports of Chinese Tang Emperor (Gaozong) to Piruz, his stay in Zirang (southeast of Iran), battles over the Arabs, traffics of Sasanian princes between the southeast and China can be comprehensive in the verse. In this specific period southeast of Iran linked with China meaningfully. At this time, the southeast became the cradle of the conflicts with the Arabs, to defend the national identity and secure the country while China was mingled with these issues. Despite Persian sources, Chinese texts also referred to Zirang (Pulleyblank, 1991, p. online).

Most probably, a series of epic Persian texts (Post-Sasanian), where heroes played roles from Sistan to China, can be influenced by those events; Garshasb in Garshasb-nama, Faridun Tales (Kush-nama and others) and Sam-nama can be cited in support of the claim. The author raises this question as to why heroes such as Faridun, Franak, Garshasb, Zahak and Sam played role in China? Obviously those heroes are related to Zoroastrian resurrection! Other chapters of KN testify the relationship between China and southeast of Iran where the Chinese king asked for help from Mukran king (verse no. 6228).

Also I would like to raise this question “who is Firuz, the king of Zabulistan, in Masalik-al-Mamalik?” May I suggest a connection between this king and Piruz, the son of Yazdgird?

4. Conclusion

The author believes that expeditions of Sasanian princes from China to the southeast (corridor) are reflected in Chinese king's campaign in the verse. Also, the time of Hakim Iranshan, Zirang probably was not an important city for political and economic issues. Maybe Kabul overshadowed the toponym this time. Meanwhile, both cities were located in the southeast of Iran. In fact, the coming of a troop from the way which goes to Kabul, cannot be strange. Definitely, the economic situation of Kabul cannot be important for this issue when China and Silla entangled with sacred Zoroastrian elements!

Furthermore, the author suggests that meaningful connections between mounts of Sistan and China according to Bundahishn can be influenced by those historical events. While BD knows well paths from Khorasan to China, the text has used two separate terms as "China" and "Chinestan" to describe the Far East. In the late Sasanian to Post-Sasanian texts there is a clear line between two terms which it has never studied (Akbarzadeh, 2020, p. in print).

However, using Persian "be" (toward) in the meaning of Persian "az" (from) frequently is seen in the Persian texts. In Old Persian period (i.e. Avestic text in the north and the Royal Inscriptions in the south) also dative-ablative was a normal function in grammatical structure (Abolghassemi, 1996, p. 287). Clearly the preposition of "be" does not mean "inside" (locative) in the verse.

Keywords: Kush-nama, Sasanian, Silla, China, Yazdgird, Piruz.

Reference [in Persian]:

- A. Khatibi, A., & Zutphen, M. (2015). *Framarz-nama*. Tehran: Sokhan.
- Abolghassemi, M. (1996). *A historical grammar of the Persian language*. Tehran: Samt Press.
- Akbarzadeh, D. (2015). Why Shah-nama is Silent about Firuz, son of Yazdgird III? *Journal of Iranian Studies*, 14 (28), 37-47.
- Akbarzadeh, D. (2017). A Note on historical relations between Iran and Silla (Korea). *Journal of Fravahr*, 51, 25-37.
- Akbarzadeh, D. (2017). A note on India and its position in Persian epic texts. *Journal of Epic Studies*, 13(24), 53-67.
- Akbarzadeh, D., & Tavusi, M. (2006). *Middle Persian inscriptions (Sasanian)*. Tehran: Farhikhtagan Honar.

- Al-Balathari, A. Y. (1958). *Fotuh al-boldan* (M. Tavakol, Trans.). Tehran: Noghreh.
- Bahar, M. (2010). *Mojmal al-tawarikh*. Tehran: Athatir.
- Ferdowsi, A. (2003). *Shah-nama* (2nd ed.). Tehran: Qoqnus.
- Ibn Hushal, (1966). *Surat al-arz* (J. Shoar, Trans.). Tehran: Farhang Foundation.
- Ibn Khordadbeh, (1991). *Al-Masalik-wa-al-Mamalik* (H. Gherehchanlu, Trans.). Tehran: Motarjem.
- Iranshan, A., (1997). *Kush-nama*. Eds. J. Matini, Tehran: Agah.
- Kush-nama, see under Iranshan.
- Maghdasi, M.T. (2007). *Creation and history*. M. R. Shafi-Kadkani, (Ed.). Tehran: Agah.
- Masudi, A. H. (2008). *Moruj al-dhahab* (8th ed., Vol. I-II, A. Payandeh, Trans.). Tehran: Elmi and Farhangi.
- Matini, J. (1990). Faridun in the land of the shining sun (Japan). *Journal of Iranian Studies*, 5. 160-177.
- Matini, J. (1997). see under Kush-nama.
- Rajabzadeh, H. (2002). Iran under Sasanians and the empire of Japan. *Journal of Ketab-e Mah*, June-August, 78-83.
- Rajabzadeh, H. (2002). Japan in Kush-nama. *Journal of Ketab-e Mah*, June-July, 65-71.
- Rashed-Mohasel, M. T. (2006). *Zand Bahman Yasht*. Tehran: Research Institute of Human Studies.
- Safa, Z. (1990). *Persian epic history* (since oldest historical period to 14th century AH) (5th ed.). Tehran: Amir KABir.
- Tabari, M. J. (1983). *Tarikh-e Tabari* (16 Vols in Persian, A. Payandeh, Trans.). Tehran: Athatir.
- Tha'labi Nishaburi, M. (2007). *Tarikh-e Tha'labi* (M. Fzaeli, Trans.). Tehran: Noghreh.
- Tusi, A. (2014). *Garshasb-nama*. H. Yaghmaee, & P. Yaghmaee (Eds.). Tehran: Donya-e Ketab.
- Vossoughi, M. B. (2014) Archaic name of Korea in Persian historic and geographical texts. *Journal Historical Sciences Studies*, 6(2), 135- 150, Tehran University.
- Zartosht-pazhdu, B. (1959). *Zartosht-nama* (M. Dabir-siaghi, Rev.). Tehran: Fravahr.

References [in English]:

- Akbarzadeh, D. (2010). The Hindūgān of Bundhišn. *Journal of Iranica Antiqua*, XLV, 419-426.
- Akbarzadeh, D. (2014). China and the myth Jam. *Journal of Indo-European Studies*, 42(1-2), 28-39.
- Akbarzadeh, D. (2014). Different parts of Kush-nameh. *Journal of Cultural and Regional Studies*, 3, 1-8.
- Akbarzadeh, D. (2015). A note on Mazdean escatology and the fall of Sasanians. *Journal of Iran Nameh*, 29(2), 1-9.
- Akbarzadeh, D. (2016). The collapse of the Sasanid Empire: Zoroastrianism and Specific Toponyms. In Sh. Cama (Ed.), *Threads of Continuity* (pp. 225-237). New Delhi: Parzor.
- Akbarzadeh, D. (2020). China, Chinestan and China the King: Sasanian to post-Sasanian scripts. *Journal of Current Research in Chinese Linguistics*, in print.
- Akbarzadeh, D., & Soo Lee, H., (2018). A political-philological note on a Persian toponym: Baesilla. *International Journal of Orientalia Manuscriptia*, 24(1-2), 53-58.
- Cereti, G. C. (1996). Again on Wahrām I Warzāwand. *La Persia e l' Asia Centrale da Alessandro al X secolo*, Accademia Nazionale dei Lincei. 629-639.
- Comparati, M. (2009). Last Sasanians in China. *Encyclopaedia Iranica*. <https://www.iranicaonline.org/articles/china-xv-the-last-sasanians-in-china>.
- Daryaei, T. (2008). *Sasanian Persia: The rise and fall of an empire*. London: Tauris.
- Eiland, M. (1996). Ceramics of the Silk Road: Parthia and China. *Transactions of the Oriental Ceramic Society*, 60, 105-120.
- Lerner, J. (2013). Yidu: A Sino-Sogdian tomb? Sogdian, Their Precursors, Contemporaries and Heirs. Paper presented at Conference: Sogdians at Home and Abroad in memory of B. Marshak, (129-145).
- Messina, G. (1939). *Ayātkār I Žāmāspīk*. Roma: Pontificio istituto biblico.
- Pulleyblank, E. G. (1991). Chinese-Iranian relations (in pre-Islamic times). *Encyclopaedia Iranica*. <https://iranicaonline.org/articles/chinese-iranian-i>

- Schippmann, K. (1986). Arsacids II (the Arsacid dynasty). *Encyclopaedia Iranica*. <https://iranicaonline.org/articles/arsacids-ii>
- Stein, A. (1907). *Khotan Saka, I-II*. Oxford: Clarendon Press.
- Tao, W. (2007). Parthian in China: A re-Examination of the historical records. In V. Sarkhosh Curtis, & S. Stewart (Eds.), *The age of the Parthians* (PP.87-104). London: Tauris.
- Vassiere, E. (2005). *Sogdian traders (a history)* (J. Ward, Trans.). Leiden: Brill.
- Zurcher, E. (1972). *The Buddhist conquest of China (Vol. I-II)*. Leiden: Brill.

مجله مطالعات ایرانی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال نوزدهم، شماره سی و هشتم، پاییز و زمستان ۱۳۹۹

«به کابل ز ناگه به کنده رسید» (یادداشتی بر ترکیب

کابل/زرنگ-چین/چینستان بر پایه کوش نامه)*

داریوش اکبرزاده^۱

چکیده

در بیت شماره ۱۸۱۳ از کوش نامه حکیم ایرانشان ابی‌الخیر، شاه چین آماده حمله به آبتین، شاهزاده ایرانی، می‌شود. در حالی که در بیت‌های پیشین، نامی از «کابل» نیست، آن لشکر چینی به ناگهان از کابل به جبهه ایرانیان وارد می‌شود. استاد والامقام، جلال متینی، در زیرنویس این بیت، به کارگیری کلمه «کابل» را در اصل نسخه به «یقین»، اشتباه دانسته است. در این مقاله تلاش شده است تا درستی این بیت، به یاری شواهد تاریخی به اثبات برسد. نگارنده باور دارد که آن بیت کوش نامه بر پایه برخی رخدادهای سیاسی-نظامی درهم تنیده با جنوب شرق ایران و چین به پایان روزگار ساسانی، به درستی از سوی شاعر بیان شده است. نخست گریز یزدگرد از مسیر سیستان به آسیای میانه و تیت رفتن به چین و دودگر موضوع پناهندگی دودمان شاهی به چین و حمایت شاهان دوره «تانگ» از شاهزادگان ساسانی است. به گمانی، ایستایی پیروز در زرنگ، نبرد با تازیان، پشتی‌های شاهان تانگ از شاهزادگان ساسانی در رفت و آمدهای نظامی میان دو کران جغرافیایی جنوب شرق ایران و چین در آن بیت پرتوافکن است. از این روی، آمدن لشکری از مسیر جنوب شرق ایران به عبارتی از مسیری که راه منتهی به کابل بوده است، موضوعی شگفت نیست. هم‌چنین، به کارگیری حرف اضافه «به» در معنی «از» نیز به فراوانی در متون فارسی بکار رفته است.

واژه‌های کلیدی: کوش نامه، ساسانی، یزدگرد، پیروز، چین، متون اسلامی.

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۰۳/۱۸

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۹/۰۵/۰۴

DOI: 10.22103/jis.2020.14206.1942

۱. دانشیار پژوهشکده زبان و گویش و متون پژوهشگاه میراث فرهنگی، تهران، ایران. paskaak@yahoo.com

۱. مقدمه

۱-۱- بیان مسئله

نام کشور چین در ادب فارسی از روزگار باستان، نامی آشنا بوده است. نام کشور چین به فراوانی در یادگارهای زبان فارسی بکار رفته (Akbarzadeh, 2014: 36) است؛ باوجوداین، از دوره‌ای خاص، نام چین در ادب فارسی بسیار برجسته می‌شود؛ در این برجسته‌سازی با جنوب شرق ایران نیز گره می‌خورد. *کوش نامه* یکی از یادگارهای ارزشمند زبان فارسی است که به داستان سرگشتگی ایرانیان در چین (در نتیجه ورود تازیان به ایران) و سپس درخواست یاری آنها از طیهور، شاه سیلا، مرزمنند می‌شود. منابع دیگر چون *مجم‌التواریخ* (۱۳۸۹: ۲۷) نیز گواهی گزارش *کوش نامه* است. افزون‌تر، در شماری از متون حماسی پساساسانی، شاهد درهم‌تنیدگی پهلوانان سیستانی با چین هستیم. از این دست باید به *سام‌نامه* (۱۳۹۲)، *گرشاسب‌نامه* (۱۳۹۳) و داستان‌های *جمشید* (چون ازدواج وی با دختر شاه سیستان، همو، ۵۸-۶۰) و *فریدون* (*کوش نامه*، ۱۳۷۷: ۵۴۳۶ به بعد) اشاره کرد.

سواى متون پساساسانی، توصیفات روشن از چین/چینستان در متون زرتشتی به پهلوی (نک. بعد) نیز بسی تأمل‌برانگیز است؛ زیرا نشانه‌هایی از درهم‌تنیدگی چین/چینستان با جنوب شرق ایران در این دسته از متون نیز دیده می‌شود. این مقاله بدون در نظر گرفتن مسیر قدیمی تجاری سنگ‌های قیمتی، با تکیه بر ایستایی یزدگرد در سیستان و سپس ایستایی فرزندش، پیروز، در زرننگ با حمایت شاه چین (برای نبرد با تازیان) به موضوع درهم‌تنیدگی ترکیب چین/چینستان-سیستان/زرننگ/کابل/زابل می‌پردازد.

۱-۲. پیشینه پژوهش

در موضوع *کوش نامه*، تنها می‌توان به یادداشت‌ها و پانوشته‌های استاد جلال متینی و برخی یادداشت‌های کوتاه استاد خالقی‌مطلق اشاره کرد. باوجوداین، از نگاه رخدادهای تاریخی و احتمال تأثیر مهاجرت دودمان شاهی (یزدگرد) به شرق دور بر درون‌مایه آن، هرگز بررسی‌های لازم انجام نشده است. افزون‌براین، دانشمندان غربی نیز هرگز بدین متن و دلیل درهم‌تنیدگی آن با شرق دور نپرداخته‌اند؛ همچنین عدم وجود برگردان انگلیسی متنی چون *کوش نامه*، می‌تواند بخشی از مشکل (غربی‌ها) توصیف شود. در نتیجه، با وجود کارهای درخشان علمی در یک‌صد سال گذشته در پیوندهای ایران و چین از سوی دانشمندان ایرانی و غربی (cf. Lerner, 2013: 129)، موضوع تأثیر مهاجرت سیاسی دودمان شاهی به چین و تأثیر آن بر بخشی از ادب فارسی، توجه کافی نشده است. از این‌روی، در موضوع درهم‌تنیدگی سیستان و چین با فروپاشی ساسانیان، نمی‌توان نامی از کارهای قابل ارجاع را برشمرد. افزون‌براین، عدم برسیدن رخدادهای تاریخی-نظامی و درهم‌تنیدگی احتمالی آنها با متون فارسی، کمترین دلیلی است که ترکیب جنوب شرق

ایران و چین در کوش نامه بس نابه‌جا از سوی ویراستار گرامی به شرح آمده است. هم‌چنین، استاد والامقام (متینی، ۱۳۶۹: ۱۷۶) در مقاله خود با عنوان «فریدون در سرزمین آفتاب تابان» (کوش‌نامه) بدون در نظر گرفتن توصیفات خارق‌العاده متون فارسی از سیلا (Akbarzadeh, 2016:225) نه ژاپن، بدون شواهد تاریخی و اطلاع از آثار باستان‌شناختی موزه ملی گیونگجو (کره جنوبی) از هنر ایران ساسانی، عدم ارجاع به شواهد ریشه‌شناسی در زبان فارسی و نیز بدون ارجاع به متون چینی، به توضیحاتی بدون سند و مترلزل در پیوند اسطوره فریدون با ژاپن پرداخته است.

این جانب در سال‌های اخیر به برخی از چشم‌اندازهای نو در پیوندهای دو سویه بر پایه کوش‌نامه اشاره کرده‌ام؛ در این نوشته‌ها، به موضوع چرایی فرار جمشید از مسیر سیستان به چین و مرگ آرمان‌شاهی ایرانی در شرق دور تأکید (Akbarzadeh, 2014: 30) کرده‌ام. از این‌روی، مقاله حاضر تلاش دارد تا بار دیگر و به بهانه درهم‌تنیدگی میان کابل/مکران با چین/چینستان در بیتی از کوش‌نامه بر درستی آن مهر گواهی بزند.

۱-۳. ضرورت و اهمیت پژوهش

شوربختانه میراث ادبی کشور همواره از دید صرف ادبی مورد بررسی قرار گرفته است. در این بررسی‌ها از یک صد سال گذشته تاکنون، کمتر به تأثیر رخدادهای سیاسی-اجتماعی آغاز اسلامی بر روی ادب فارسی توجه شده است؛ برخی نوشته‌ها نیز به شاهکارهای زبان فارسی چون شاهنامه مرزمنند می‌شود. آنجا که داستان‌های حماسی درهم‌تنیده با هند و چین در آغاز اسلام را سرایش‌های پیروی‌گون از شاهنامه سنجیده‌اند (قس: صفا، ۱۳۶۹: ۳۱۵؛ خطیبی، ۱۳۹۴: مقدمه).

آنجا که هرگز دو موضوع کلیدی یعنی مهاجرت گروه‌های ایرانی (پارسیان) به هند و مهاجرت سیاسی دودمان شاهی (یزدگرد) به چین، با آمدن تازیان، و تأثیر این دو رخداد بر ادب فارسی بس اندک مطالعه شده (اکبرزاده، ۱۳۹۶: ۶۳) است. از این‌روی، با توجه به درهم‌تنیدگی پیوندهای پرسش‌برانگیز میان جنوب شرق ایران و شرق دور (چین) در یادگارهای ادبی، بایسته بود تا امکان درستی بیت شماره ۱۸۱۳ کوش‌نامه در زیر سایه رخدادهای این‌چینی در پایان دوره ساسانی بررسی شود. افزون‌تر، عدم آگاهی به رخدادهای تاریخی و مدارک باستان‌شناختی، می‌تواند در ویراستاری یادگارهای ادبی موجب کاستی‌هایی شود!

۲. بحث و بررسی

در کوش نامه (۱۳۷۷: ۲۴۷) شاه چین پس از شکست از ایرانیان^۱، از مرکز درخواست نیروی کمکی می‌کند. شاعر در داستان ورود شاه چین، کوش، و نیروی کمکی، به کوهستانی که ایرانیان در آن پناه گرفته و در پایین آن کنده کنده‌اند، می‌فرماید:

فرستاد تا لشکر آید ز چین	پیاده ستوده سواری گزین...
سر ماه چون ماه نو شد پدید	همه دامن کوه لشکر کشید
بیاورد کوش از یلان شش هزار	دلیران و گردان خنجر گزار
همی گشت بر کوه تا چون کند؟	که بر آبتین بر شیخون کند
به کابل ز ناگه به کنده رسید	چو دید آن شگفتی دلش برپرید

(ایران‌شاه، ۱۷۹۳ - ۱۸۱۳)

استاد والامقام، دکتر جلال متینی در زیرنویس شماره همان صفحه آورده‌اند: «چون نامی از کابل در بیت‌های پیش نیامده، به یقین ضبط نسخه اصل نادرست است.» نخست باید نگاهی به پیشینه تاریخی دو سرزمین ایران و چین انداخت تا بررسی شود که آیا پیشینه تاریخی می‌تواند در پیدایی بدون پیشینه واژه «کابل» در این بیت کمکی نماید؟ هم‌چنین آیا جنوب شرق ایران نیز در این پیوندها نقشی داشته‌است؟ از چه زمانی این نقش پررنگ می‌شود؟ و چرا جنوب شرق ایران در پیوند با چین (از دید نظامی) پررنگ می‌شود؟ چنین بنظر می‌رسد که بیت مورد نظر از دو دید ادبی و نیز رخدادهای تاریخی-نظامی نیازی به تصحیح ندارد. نخست به کارگیری حرف اضافه «به» در معنی «از»، که موضوعی خاص در ادب فارسی نیست (ابوالقاسمی، ۱۳۷۵: ۲۸۷)؛ دودیدگر و در شرح ساده بیت می‌توان گفت که: «شاه چین و همراهان از مسیری که به کابل می‌رفت (یا مثلاً جاده کابل) به (سمت) کوهستان پناهگاه ایرانیان وارد شدند.» آیا این برداشت ساده نمی‌تواند مانع از پرسش برانگیز بودن واژه کابل در اینجا شود؟ آیا این جاده و مسیر از پرتو متون و رخدادهای نظامی-تاریخی (نه بازرگانی) می‌تواند مورد پذیرش باشد؟

۲-۱. پیشینه پیوندهای دو سویه

بس آشکار است که پیوندهای ایران و چین به روزگار باستان و به دوره پادشاهی مهرداد دوم برمی‌گردد؛ از یک سده پیش تاکنون، موضوع میراث اشکانی یافت شده در مرزهای چین بارها مورد پژوهش و بررسی (cf. Stein, 1907:27; Eiland, 1996: online) بوده است. سوای مدارک باستان‌شناختی، متون چینی (Tao, 2007: 90) نیز توصیفی دقیق از «مردم مرزهای غربی»، از سرزمین An-shi (صورتی از ارشک) به دست می‌دهند. مهرداد دوم، سفیران امپراتور وو-تی (Wu-ti) را به سال ۱۱۵ پ.م. به حضور پذیرفت و هر دو شاه

در موضوع بازرگانی در مسیری که سپسین تر «راه ابریشم» نامیده شد، توافقاتی را امضا کردند (Schippmann, 1986: online). مسیر راه ابریشم زمینی و دریایی، مهم‌ترین مسیر پیوندهای بازرگانی و دینی دو سویه بوده است. بنابر شهادت Kao-Shi، شاهزاده اشکانی، با رها کردن تاج و مقام، به دین بودایی گروید و به چین رفت. از این زمان به بعد، ایرانیان کلیدی‌ترین نقش را در ترجمه و تفسیر متون بودایی را در چین برعهده (cf. Zurcher, 1972: 33) داشته‌اند.

افزون‌تر، سغدیان نیز کاروانسالار تجارت در این مسیر بودند؛ سغدیان زرتشتی در انتقال میراث هنری-دینی ساسانی به شرق دور نقش بی‌بدیلی داشته‌اند. آنچه از میراث زرتشتی در غرب چین پیدا شده، کمترین گواهی این موضوع (Vassiere, 2005) است. سنگ‌نگاره‌های سغدی-زرتشتی «ایدو» (Yidu)، سنگ‌نوشته دو زبانه سغدی-چینی (موزه میهو) نیز گواه همین ادعا است. هم‌چنین نقاشی‌های بدست آمده از غارهای افراسیاب (ازبکستان) نیز باید به موارد بالا افزوده شود (اکبرزاده: ۱۳۹۶: ۲۰).

با وجود این، با شاهنشاهی ساسانی، پیوندهای سیاسی-بازرگانی ایران و شرق دور (چین) وارد مرحله تازه‌ای شد. این پیوندها در سده ششم میلادی به اوج خود رسید. بنابر متون چینی، فرستادگان قباد اول، به امپراتور وی-شمالی (Northern Wei) وارد و پیوندهای سیاسی دو سویه وارد مسیر تازه‌ای شد (Pulleyblank, 1991: online). کوتاه‌سخن و به باور نگارنده، پیشینه تاریخی بالا در گواهی درست به کارگیری واژه کابل در بیت ۱۸۱۳ کوش‌نامه کارساز نیست. پرسش اینجاست که چه مقطع و کدام کران جغرافیایی در پیوندهای تاریخی ایران و چین را برای درستی این بیت می‌توان ارجاع داد؟ این درهم‌تنیدگی نظامی را در زیر سایه چه رخدادی می‌توان بررسی کرد؟

۲-۲. فروپاشی شاهنشاهی ساسانی و دو رخداد بزرگ در پیوندهای دو سویه

واقعیت این است که فروپاشی شاهنشاهی پرفتح ساسانی، سرآغاز مرحله جدیدی از تأثیر ژرف هنر و فرهنگ ایران ساسانی بر کران شرق آسیا بود. از این زمان، نه تنها شاهد گستردگی هنر ساسانی در کرانی وسیعی تر از کشور (اخص) چین در شرق دور هستیم که این فروپاشی با دو رخداد بزرگ بر ادب فارسی بس تأثیرگذار شد. با فروپاشی شاهنشاهی ساسانی، دو رخداد بزرگ سیاسی-نظامی فرجامین این دوره، «جنوب شرق کشور» را با «چین» (در شرق دور) گره زد؛ این دو رخداد اثرگذار را، یعنی ایستایی یزدگرد در سیستان، سپس فرار به سوی آسیای میانه/چین و بازگشت پیروز از چین و ایستایی در زرننگ، با حمایت امپراتور آن سرزمین برای نبرد با تازیان، باید بسیار مهم ارزیابی کرد. در این زمان، پیروز، فرزند یزدگرد، با لشکرکشی به جنوب شرق ایران، به گمانی یکی از مهم‌ترین رخدادها را رقم زده است. نگارنده باور دارد که این دو رخداد،

بویژه رفت و آمد پیروز به جنوب شرق، بر بخش‌هایی از ادب فارسی چون بیت مورد نظر سایه انداخته است. هر چند داده‌های اندک از مهاجرت پیروز به چین با داده‌های فراوان داستان فرار یزدگرد (در متون فارسی) برابر نیست، اما نمونه‌های زیر گواه این تأثیرپذیری هستند.

۳-۲. فروپاشی پادشاهی ساسانی و حرکت یزدگرد به سیستان سپس مرو (و ارتباط با چین)

بس پیداست که با تازش تازیان، یزدگرد سوم به سوی سیستان رفت تا شاید بتواند نیروی کمکی بهتر و بیشتری دست‌وپا نماید^۲؛ برای این گریز از مسیر تیسفون به سیستان و سپس از سیستان به آسیای میانه (مرو) می‌توان ارجاعات فراوانی در ادب فارسی آورد: «یزدگرد همان وقت به سیستان رفت و از آنجا با هزار کس از چابک سواران به مرو رفت.» (تاریخ طبری، ۱۳۶۲: ج ۵، ۲۱۴۸)

«عثمان، عبدالله بن کریز را به اصطخر فرستاد که یزدگرد در آنجا بود. او مجاشع بن مسعود سلمی را پی یزدگرد به سوی کرمان فرستاد. یزدگرد راه سیستان را پی گرفت تا به مرو شاهجان رسید. قصد چین داشت و گنجینه‌ها و ذخایر خویش را بدانجا فرستاده بود...» (مقدسی ۱۳۸۶: ۸۶۶). آشکار است که آن پادشاه سرگردان، یعنی یزدگرد، به فرجام روزگار خویش، مکاتباتی با امپراتور چین، شاهان تانگ، انجام داد. «نصیحتگران یزدگرد را پند دادند که سر سالم به‌دربرد و جان خود را نجات دهد. او کاخ خود را ترک کرد، با هزار خوالیگر و نوازنده و مغنی و هزار غلام و... به سوی سیستان روانه شد و از آنجا به سوی کرمان و سپس به مکران رفت؛ آنگاه روی به طبرستان آورد.» (تاریخ ثعالبی، ۱۳۶۸: ۴۷۴):

باوجود این، هر چند شاهنامه فردوسی در داستان یزدگرد، بدین مسیر (یعنی سیستان؛ تنها: «ز بغداد راه خراسان گرفت»)^۳ اشاره‌ای ندارد، اما پیشنهاد به ازدواج وی با دختر فغفور برای دریافت کمک و نیز حضور بی‌پیشینه بازرگانان چینی در فرجامین روزهای پادشاهی یزدگرد بسی معنادار است. فردوسی (۱۳۸۲: ۳۲۰-۲۷۶) در داستان یزدگرد می‌فرماید:

مهران را چنین پاسخ آورد شاه	کز اندیشه گردد دل من تباه
همانا که سوی خراسان شویم	ز پیگار دشمن تن آسان شویم
وز آن پس به بازارگانان چین	چنین گفت کاکنون به ایران زمین
مباشید یک چند کز تازیان	بدین سود جستن سرآید زمان

هرچند با مرگ یزدگرد در مرو، آن پادشاه نگون بخت به فرجام راه رسید، اما موضوع فرار دودمان شاهی به چین نیز در متون فارسی پرتوافکن است:

«یزدگرد فرزند شهریار شاه شد، در حالی که جوانی نارسیده بود. چون سعدابی وقاص به عراق رسید، یزدگرد هراسان گردید. آنگاه یزدگرد با فرستادن برخی از خاندان و گنجینه‌های خود نزد فغفور، شاه چین، با نزدیکان و برگزیده‌ای از سپاهیان، به نهانند روی آورد و فرخزاد آذری را به جای خویش در مداین بنشانند.» (تاریخ ثعالبی، ۱۳۶۸: ۴۷۱-۴۷۳).

با برشمردن درست نام فرزندان یزدگرد، به موضوع رفتن و کشته شدن وی در مرو اشاره کرده است:

«یزدگرد آخرین ملوک ایران وقتی کشته شد، سی و پنج سال داشت و دو پسر به نام بهرام و فیروز و سه دختر... به جا گذاشت و بیشتر اعقاب او در مرو هستند.» (مسعودی، ۱۳۸۷: ۲۷۸) هرچند از این زمان به بعد، نقش شاهزادگان ساسانی چین‌نشین در متون فارسی، کم‌رنگ می‌شود، اما متون چینی و نیز آثار باستان‌شناختی بر حضور پررنگ و فعالیت‌های آنها در رهاسازی ایران از دست اعراب مهر گواهی زده است.

۲-۴. شاهزادگان ساسانی چین‌نشین

با مرگ یزدگرد و فروپاشی شاهنشاهی ساسانی، «پیروز» فرزند وی، به همراه هزاران نوازنده، هنرمند و ارتشتار بسوی «گائو ژنگ»، امپراتور چین، به پناهندگی و درخواست یاری رفت. امپراتور چین، پیروز را به‌عنوان شاه قانونی پارس به حضور پذیرفت و مورد حمایت قرار داد؛ نه تنها پیروز در لشکرکشی بر ضد تازیان، از حمایت چینی‌ها برخوردار شد که با مرگ وی، برادرش بهرام و نرسی، فرزندش، نیز از این حمایت بهره‌مند گردیدند. افزون‌تر، پیروز در لشکر چین نیز به مقام مهم نظامی رسید. آشکار است که با مرگ پیروز، دیگر نزدیکان وی چون بهرام و نرسی نیز به پایگاه‌های مهم و احترام فوق‌العاده در چین دست یافتند. گزارش مهاجرت پیروز به شرق دور در برخی منابع پهلوی زرتشتی چون بندهش پرتوافکن است:

چون شاهی به یزدگرد آمد، بیست سال شاهی کرد. آن‌گاه تازیان به بس شمار به ایران شهر تاختند. یزدگرد به کارزار با ایشان قادر نبود، به خراسان و ترکستان شد و اسب و مرد و یاری خواست. پسر یزدگرد به هندوستان^۳ شد و سپاه و گند آورد، پیش از آمدن به خراسان درگذشت، آن سپاه و گند بیاشفت، ایران شهر به تازیان ماند. (بندهش، ۱۳۶۹: ۱۴۱)

هم‌چنین، لشکرکشی بهرام نیز در متن پهلوی زرتشتی «ابرآمدن بهرام ورجاوند» پرتوافکن است:

«کی باشد که پیکی آید از هندوستان... که بگوید آمد آن شاه بهرام از دوده کیان... که شود بگوید به هندوان... که ما چه دیدیم از دست تازیان...» (Cereti, 1996, 629). پس پیداست که پیروز نخست بسوی تخارستان رفت و در فرجام از چین سردرآورد. به گمانی این گزارش بلاذری که: «پیروز پسر یزدگرد نزد ترکان شتافت و ایشان به وی زنی دادند و او نزد ترکان بماند» (بلاذری، ۱۳۳۷: ۴۴۵)، بتواند با ایستایی پیروز در تخارستان درست افتد.^۴

به گمان نیرومند، ستاره بخت شاهزادگان ساسانی در چین، با شورش «آن لوشان» (۷۵۵ م.) و روی کار آمدن وزیر افراطی بنام «لی می» رو به افول رفت و از این زمان به بعد، اطلاعات از سرنوشت آنها ناچیز (cf. Comparati, 2009: online) می‌شود.

باری، موضوع لشکرکشی‌های پیروز به ایران بر ضد تازیان، می‌تواند یکی از کلیدی‌ترین رخدادهای سیاسی و نظامی آغاز اسلامی در جنوب شرق ایران بررسی شود؛ این مقاومت ملی، در زیر رخدادهای نخستین سده‌های اسلامی و نیز عدم موفقیت وی، کمتر در منابع تاریخی دیده می‌شود. آشکار است که پیروز با حمایت شاهان تانگ به مدت دو سال زرننگ را در جنوب شرق ایران، پایتخت خود انتخاب کرد و به ضرب سکه (دریایی، ۱۳۹۱: ۱۱۱) پرداخت؛ همچنین نمی‌توان از توصیف برخی شهرهای این ناحیه به‌ویژه زرننگ نیز در متون چینی به‌راحتی چشم پوشید. پولی بلانک (1991:online): «متون چینی آشکارا از شهری بنام Ji-Ling یا زرننگ به‌عنوان پایتخت پیروز نام برده‌اند.»

در این زمان (ایستایی پیروز در جنوب شرق) نوعی خط ارتباطی میان بخش‌هایی از چین با جنوب شرق ایران یعنی سیستان برقرار شد. در این پیوند سیاسی-نظامی، شاهزادگان ساسانی به‌ویژه پیروز در ایجاد اتحاد مردم بر ضد اعراب در این ناحیه نقشی پررنگ داشتند. به گمان قوی، نخستین پیوندهای معنادار میان جنوب شرق ایران با چین در این زمان رخ داده است که نیروهای ملی گرا بر ضد تازیان جنگیدند. ابن خردادبه در مسالک الممالک (۱۳۷۰: ۳۲) ذیل عنوان «پادشاهان خراسان و مشرق» به شخصی بنام پیروز در کران زابلستان اشاره می‌کند که بسی پرسش برانگیز است:

«شاه نشابور کنار، شاه مرو ماهویه... شاه مروالرود کیلان، شاه زابلستان پیروز، شاه کابل کابلشاه.» بی‌گمان نام پیروز در این گزارش -هم‌چون ماهویه- نام شخصی خاص به‌شمار می‌آید.

راستی «پیروز» شاه زابلستان در تاریخ ایران کیست؟ آیا ممکن است میان این شخصیت و پیروز فرزند یزدگرد بتوان پیوندی تصور کرد؟

افزون‌تر، رخدادهای تاریخی بالا به جابجایی بخش‌هایی از اساطیر ایرانی انجامیده که از راه متون حماسی قابل فهم می‌شود. رؤیای بازگشت یکی از شاهزادگان ساسانی در نجات

ایران از دست تازیان، کمترین دلیلی است که شرق دور را نه تنها با رهایی بخشان فرجامین زرتشتی، که تا به مقدس ترین مرزهای اساطیر ایرانی (اکبرزاده، ۲۰۱۵: ۲۹۵) بالا برده است؛ آنجا که چین و سیلا به بهانه ایستایی شاهزادگان ساسانی در آن کران و پشتیبانی های سیاسی-نظامی، بر بخش هایی از ادب فارسی سخت سایه انداخته اند. در زرتشت نامه آمده است:

یکی شاه باشد به هند و به چین	ز تخم کیان اندر آن وقت کین
مر او را یکی پور شایسته کام	نهاده بر آن پور، بهرام نام
بسی لشکر آرد ز هند و ز چین	شه نامور سوی ایران زمین
به نیروی دادار پیروز گار	بر آرد از آن بدفعالان دمار...

(زرتشت نامه، ۱۳۳۸: ۱۴۷۷-۱۴۹۸)

در کوش نامه، در درخواست بازگشت آبتین به ایران (برای نبرد با تازیان) از شاه سیلا (که دخترش همسر آبتین و فریدون را باردار است) آمده است:

در اندرنامه چنین یافتم	چو بر دیدنش تیز بشتافتم
که فرمان ضحاک سالی هزار	بماند، نیاید به از روزگار
بسی لشکر آرد ز هند و ز چین	شه نامور سوی ایران زمین
وز آن پس به ما بازگردد جهان	ز دیوان تهی گردد و گمراهان
یکی شهریار آید از ما پدید	که تختش زمین کم تواند کشید

(ایران شاه: ۳۹۴۶-۳۹۴۹)

با وجود این، اگر برخی درهم تنیدگی ها میان کران جنوب شرق ایران با چین را با دیگر عوامل چون زیر عنوان مسیر قدیمی تجاری این بخش با چین تفسیر شود، برای درهم تنیدگی برخی شاه-پهلوانان کلیدی زرتشتی از مسیر سیستان با چین، نیازمند دلایل منطقی هستیم. آیا آنچه در زیر در منابع فارسی آمده است، نمی تواند با دو رخداد پایان روزگار ساسانی درهم تنیده باشد و آیا همه می توانند در زیر سایه پیوندهای معمول تفسیر شوند؟

۲-۵. ادب فارسی و درهم‌تنیدگی جنوب شرق ایران با شرق دور

سویا بیت نام‌رفته در کوش‌نامه، متون فارسی (ادبی، تاریخی، جغرافیایی...) مکرر به چین و ماچین^۶ (قس. بیت ۸۲۶ کوش‌نامه) ارجاع داده‌اند. نویسندهٔ بندهش، که به‌خوبی با کران خراسان و شهرهای آن از یک سو و نیز به‌کارگیری ماهرانهٔ دو اصطلاح چین (همو: ۷۲) و چینستان (همو: ۷۳) در صفحات دیگر آشنا است، چنین می‌آورد:

«ابرسین کوه، بزرگترین کوه همهٔ پارت، بن او به سیستان و سرش به چینستان است. کوه سیاهمند و برفمند آن است که از ایشان کابل و آن ناحیه‌ها تا به چین رسته است... کوه اسپروز بالای چینستان.» (بندهش، ۱۳۶۹: ۱۳۳) مرزهای این دو کوه از سوی دیگر متون گواهی نشده است. با وجود این، نمی‌توان نادیده گرفت که مرزهای چین و چینستان در ادب فارسی و در زمان نگارش رونوشت فرجامین بندهش پرسش‌برانگیز به تصویر آمده است (Akbarzadeh, 2019: in print). توصیف متن ایادگار جاماسبی (Messina, 1939, 51) (و قس. زندبهمن یسن؛ ۱۳۸۵) نیز از چین/چینستان بسی قابل تأمل است. آیا همسایگی جغرافیایی سیستان-چین در گزارش بالا ناشی از سهل‌انگاری نویسنده است؟ آیا رخدادهای سیاسی-نظامی پایان‌ساسانی، در آفرینش جغرافیای جدیدی به‌نام سیستان-چین نمی‌تواند مؤثر بوده باشد؟

اگر رخدادهای پایان‌ساسانی (سیستان-چین) در آفرینش تغییرات نو در متون فارسی، تأثیرگذار نبوده است، چه پاسخی برای ورود «جغرافیای جدیدی به‌نام چین» در داستان‌های شاه-پهلوانان اساطیری می‌توان ارائه کرد؟

نخست پهلوانان درهم‌تنیده با آخرت زرتشتی، با سیستان در آمیخته می‌شوند. جمشید و فریدون، شاخص‌ترین‌اند؛ هم‌چنین، بایدگرساسب و سام (بومی)^۷ و ضحاک را نیز بدان دو نفر افزود.

در این چرخش، نخست دو شاه-پهلوان نخست با دودمان رستم، نماد ملی (سیستان)، درهم‌تنیده می‌شوند و سپس با شرق دور گره می‌خورند. بس پیداست که هر چهار پهلوان (نیز فرانک) با آخرت زرتشتی درهم‌تنیده‌اند.

بیامد فریدون به شاهنشاهی	وز آن مارفش کرد گیتی تهی
دگر نامه‌ای ساخت زی سیستان	به نزد سپهدار گیتی‌ستان
که باید ترا شد همی سوی چین	چو کاوه شد از سوی خاورزمین

(گرساسب‌نامه، ۱۳۹۳: ۲۹۳)

برادرش را، کوش، در پیش خواند وز این داستان چند با او براند

کرایایی از تخم جمشیدیان به دو نیم کن در زمانش میان...
(کوش نامه، ۱۳۷۷)
فریدون و پس از دریافت نامه شاه سیلا در پاسخ، بر پیوند خونی خود با شاه سیلا مهر
گواهی زده است:
به کارم یکی نامه فرمود شاه به نام خداوند خورشید و ماه
تو امروز فرخ نیای منی به ماچین و خاور بجای منی...
(همان: ۵۷۶۳-۵۷۶۸)

در مجمل التواریخ آمده: «فریدون بن اثقیان (متن: اتقیال) بن همایون بن جمشید شاه، و
مادرش فری رنگ دختر طهور (کوش نامه: طیهور) شاه جزیره بسلا (دیگر متون: بسیلا) از
ماچین اندرونی بود.» (مجممل التواریخ، ۱۳۸۹: ۲۷)
همچنین در شهریارنامه فرانک:

فرانک منم دخت هیتال شاه که برد از رخم رشک تابنده ماه
(شهریارنامه، ۱۳۹۳: ۳۰۲)

سام در سام نامه:
نشستی چو گرشاسب بر تخت زر برآورده از چرخ گردنده سر
گران مایه قلواد کابل نژاد گهی نوش می کرد و گه نوش زاد
من از زابل افتاده در چین به قید تو در چین ز زابل بیآورده صید
سحرگه روان شد دل اندوهگین غریوان و گریان سوی مرز چین

(سام نامه، ۱۳۹۲: ۳۹)

دودیکر پرسش اینجا است که چرا و به چه دلیل (ها) این تغییرات در اسطوره
شخصیت های رهایی بخش آخرت زرتشتی، رخ داده که در بن مایه اصلی آن دیده
نمی شود؟ چین در اوستا بخشی از اسطوره جمشید، فریدون، آبتین، فرانک، ضحاک و سام
نیست. افزون تر، سیستان نیز در بن مایه اسطوره ضحاک، فریدون و فرانک و جمشید جایی
ندارد!

آیا میان درهم تنیدگی آن پهلوانان با سیستان و چین از یک سو و اصطلاح
چین/چینستان-جنوب شرق ایران پیوندی وجود ندارد؟ در آن صورت چرا نام های
شناخته شده جغرافیای خراسان بزرگ در ترکیب سیستان با چین/چینستان (بندهش) به کار
نرفته است؟ چرا دو کلمه چین و هند با فروپاشی روزگار ساسانی، بسیار خاص در ادب

فارسی به تصویر آمده‌اند؟ چرا آرمان-پهلوانان زرتشتی با چین به تصویر آمده‌اند؟ چرا جمشید، نماد آرمان‌شاهی ایران باستان در چین روزگارش به پایان می‌رود؟ آیا میان این پیوند اساطیری و برخی رخدادهای محض تاریخی نمی‌توان درهم‌تنیدگی دید؟ آیا دو رخداد سیاسی-نظامی یعنی رفتن یزدگرد به سوی آسیای میانه (به گمانی چین) از مسیر سیستان و نیز بازگشت پیروز از چین به سیستان و ایستایی در برابر تازیان در این جابجایی‌ها نقشی نداشته است؟ آیا رؤیای بازگشت نقش آفرینان زرتشتی از شرق دور در رستاخیز، نمی‌تواند چرایی برجسته بودن چین-سیلا (cf. Akbarzadeh-Lee, 2018:56) در متون فارسی و یادآور لشکرکشی‌های بازمندگان یزدگرد در رهایی میهن از دست تازیان بوده باشد؟ آنجا که نقش آفرینان اساطیری جایگزین نقش آفرینان تاریخی می‌شوند؛ آنجا که رویای حقیقی رهایی بخشی ایران با شکست روبرو می‌شود اما به یاری اساطیر و حماسه به بار می‌نشیند! آیا با وجود درهم‌تنیدگی جغرافیایی، تاریخی، اساطیری و باوری دو کران، می‌توان گفت که واژه کابل در بیت حکیم ایرانشان، به «یقین» اشتباه است؟ آیا نمی‌توان پنداشت که در زمان حکیم ایرانشان (یا منبع اصلی)، دیگر زرننگ اهمیت سیاسی، نظامی (و حتی اقتصادی) خود را از دست داده بود و کابل معروف، جایگزین آن شده است؟ آیا مسیر چین به کابل، همان مسیری بود که در نتیجه کارزارهای نظامی فرجامین ساسانی در یادها مانده بود؟

اگر تمامی فرضیه‌های بالا لرزان در نظر افتد، راستی این ابیات کوش‌نامه (نامه کوش به شاه مکران و سپاه خواستن) چه چیزی را یادآور است:

شب آمد طلایه برون کرد کوش	نیسنده‌ای خواست بسیار هوش
سوی شاه مکران یکی نامه کرد	سخن را روان از سر خامه کرد
کنون بار دیگر سوار آمده‌ست	از ایران یکی کینه‌خواه آمده است
تو باید که چندان که داری سپاه	سوی ما فرستی بدین رزمگاه

(ایرانشان: ۶۲۲۸-۶۲۳۸)

در ابیات بالا، آیا دستور کوش، شاه چین، به شاه مکران در اعزام نیروی کمکی به نبرد مشترک با «ایرانیان»، نمی‌تواند یادآور رخدادهای نام‌رفته و گواهی پیوند چین-جنوب شرق ایران باشد؟

۳. نتیجه‌گیری

کوش‌نامه سروده حکیم ایرانشان یکی از یادگارهای ارجمند ادبی ایران زمین است. سوای ارزش‌های ادبی، این متن حماسی به شرح یکی از مهم‌ترین رخدادهای پایانی ساسانی

می‌پردازد؛ کوش‌نامه از این دید، بس اندک مورد پژوهش قرار گرفته است. این متن با ویراستاری و یادداشت‌های ارزشمند استاد فرهیخته جناب جلال متینی در تهران به چاپ رسیده است.

استاد والامقام متینی، در توضیح بیت شماره ۱۸۱۳ پیوند میان کابل و چین را حاصل یک اشتباه و بدون کوچک‌ترین گمان‌مندی به توضیح آورده است! استاد، نبود واژه کابل در بیت‌های پیشین را تنها دلیل برای ادعای خود آورده است.

نگارنده نخست با تفسیر حرف اضافه آغازین «به» در معنی «از»، از دید ادبی بر درستی آن بیت گواهی می‌نماید. دودیدگر، موضوع سایه سنگین چین بر ادب حماسی را تنها نتیجه درهم‌تنیدگی رخدادهای پایانی ساسانی با کران جنوب‌شرق ایران می‌داند. هرچند رفت‌وآمدهای بازرگانی و مسیرهای قدیمی بر ادب فارسی سایه‌انداخته‌اند، اما درهم‌تنیدگی چین با باورهای دینی زرتشتی و نیز پهلوانان نقش‌آفرین رستاخیز و اساطیری (سیستانی)، هرگونه پیوند میان آن بیت و مسایل بازرگانی را لرزان کرده است. بی‌گمان نمی‌توان دو رخداد سیاسی و نظامی پایان روزگار ساسانی یعنی گریز یزدگرد سوم، از تیسفون به سیستان و نیت رفتن به چین و دودیدگر پناهندگی پیروز، فرزند یزدگرد و دیگر دودمانیان شاهی، از گائوژنگ، امپراتور چین، را در این موضوع نادیده گرفت.

از این روی نگارنده باور دارد که پیدایی واژه بی‌پیشینه کابل در بیت ۱۸۱۳ با توجه به رخدادهای سیاسی - نظامی روزگار فرجامین ساسانیان، یادآور همان مسیر نظامی است. افزون‌تر، در جای جای کوش‌نامه، درهم‌تنیدگی (نظامی) جنوب‌شرق ایران با چین، آشکارا قابل فهم است! به‌همین دلیل، در گزارش کوش‌نامه پیداشدن ناگهانی واژه کابل در آن بیت، دست کم با شواهد تاریخی مطابقت دارد. به‌عبارتی، می‌توان به موضوع درهم‌تنیدگی این دو کران به‌عنوان یک سنت قدیمی و به‌گمانی آشنا به ذهن شاعر نگریست. به‌گمانی، با توجه به ذهنیت و آگاهی شاعر بر این موضوع (یا منبع استفاده‌شده)، جایی برای فضاسازی پیشین در این موضوع در شعر لازم نبوده است. نگارنده باور دارد که آمدن یک لشکر از مسیر (جاده) کابل به چین، با توجه به پیشینه بیان شده، هرگز اجازه نمی‌دهد تا این واژه را اشتباه شاعر تصور کنیم. چنین به‌نظر می‌رسد که برخی رخدادهای نظامی و تاریخی، بهانه پیدایی گونه ترکیبی جغرافیایی نو در ادب فارسی شده‌اند.

یادداشت‌ها

۱. ایرانیان با فرار جمشید به چین مدتی را به زندگی ایمن گذرانیده‌اند، اما از مقطعی شاه چین با آنها دشمن و در تعقیب آنها می‌افتد. در فرجام، شاهزاده ایرانی از پادشاه سیلا (کره) درخواست یاری و پناهندگی دارد. این نبرد نیز یکی از نبردهای میان چینی‌ها و ایرانیان (گروه کوچک) است.

۲۰/ «به کابل ز ناگه به کنده رسید»

۲. این جانب مخالف این دیدگاه دانشمندان غربی (نک. Daryaei, 2008: Passim) هستم که «یزدگرد تنها برای دریافت نیروی کمکی به کران سیستان (از مسیر فارس و کرمان) رفت...» به باور حقیر، در تمامی کارهای یکصد سال گذشته به موضوع اهمیت کویر مرکزی ایران، به عنوان بخشی از پوشش امنیتی در این موضوع توجه نشده است. به گمان نیرومند، این بیابان بزرگ مرکزی، یک سمت از مسیر کرمان به سوی سیستان را پوشش داده و امکان هر گونه حمله از این بخش را ناچیز می‌کند! در حالی که دیگر مسیرهای کوهستانی و غیرقابل پیش بین، می‌توانست خطراتی را در مسیر ایجاد نماید.

۳. راه (های) مسیر فارس به کرمان و سپس به سیستان و از آنجا تا به آسیای میانه (کنونی) یکی از راه‌های قدیمی ارتباطی بوده‌است؛ در سنگ‌نبشته شاپورسکانشان به مسیر فارس-سیستان اشاره شده است (اکبرزاده، ۱۳۸۵: ۳۴). هم در بندهش و هم در متن ایرآمدن بهرام‌ورجاوند، نویسندگان آشکارا از نام هندوگان (نه هندوستان) بهره برده‌اند. شوربختانه در هر دو متن، این نام به هندوستان برگردانده شده است (Akbarzadeh, 2010, 425). نه تنها نویسنده بندهش بخوبی با هندوستان و جغرافیای آن در دیگر صفحات (قس. بهار، ۱۳۶۹: ۱۰۶) آشنا است که موضوع فرار دودمان شاهی به چین نیز داستانی بسیار آشکار بوده است. در مقدمه کوش‌نامه (۱۳۷۷) نیز آشکارا از سرودن داستان شاه چین سخن رفته است:

یکی مهتری داشتم من به شهر که از دانش و مردمی داشت بهر

مرا گفت اگر رای داری بر این یکی داستان دارم از شاه چین

این جانب در توضیح «شاه چین» آورده‌ام که یک «شاه ایرانی در چین» منظور است؛ زیرا موضوع این کتاب فارسی، شرح حال ایرانیان سرگردان در چین (با آمدن تازیان) و به فرجام درخواست پناهندگی از طیهور، شاه سیلا است (اکبرزاده، ۲۰۱۵: ۲۸۹).

۴. قس. ابن‌خردادبه (۱۳۷۰: ۲۸، ۱۳۰): «سیستان بعد از کسر مالیات دهات رنج و سرزمین داور و زابلستان که از مرزهای طخارستان‌اند...»

۵. ابن‌حوقل در صورالارض (۱۳۴۵: ۱۵۰ به بعد): «سیستان محدود است به از مشرق به بیابان، از غرب به خراسان و بخشی از هند، از شمال به سرزمین هند و از جنوب به بیابان. بزرگترین شهر سیستان زرنج است که شهری است دارای بناهای بزرگ و پر جمعیت و دارالاماره‌های دوره صفاریان و جاهای دیگر. راه سیستان به هرات چنین است...»

۶. برای ماچین، نک. مقدمه کوش‌نامه (۱۳۷۷). باوجوداین، نوشته استاد متینی (همو) در تفسیر وجود دو ماچین در کوش‌نامه تحسین برانگیز و پیشنهاد رجب‌زاده مردود است.

۷. سام‌نامه (۲۹: ۱۳۹۳): نریمان جنگی مرا بد پدر ز جمشید دارم نژاد و گهر

۸. آیا ممکن است بتوان این شخصیت را با "قباد کاوه" در کوش‌نامه که به فرمان فریدون لشکرکشی به چین را برعهده داشت، سنجید؟

کتابنامه

الف. منابع فارسی

- ابن حوقل. (۱۳۴۵). *صورة الارض*. ترجمه جعفر شعار. تهران: بنیاد فرهنگ.
- ابن خردادبه. (۱۳۷۰). *المسالك والممالك*. ترجمه حسین قره چانلو (از متن دخویه). تهران: مترجم.
- ابوالقاسمی، محسن. (۱۳۷۵). *دستور تاریخی زبان فارسی*. تهران: سمت.
- اسدی توسی. (۱۳۹۳). *گوشاسب نامه*. اهتمام و تصحیح حبیب یغمایی. ویراستار: پرویز یغمایی. تهران: دنیای کتاب.
- اکبرزاده، داریوش و محمود طاووسی. (۱۳۸۵). *کتیبه های فارسی میانه (پهلوی ساسانی)*. تهران: نقش هستی.
- اکبرزاده، داریوش. (۱۳۹۴). «چرا سخنی از فیروز، فرزند یزدگرد سوم در شاهنامه نیست؟». *مجله مطالعات ایرانی*. سال ۱۴. ش. ۲۸. کرمان، صص ۳۷-۴۷.
- اکبرزاده، داریوش. (۱۳۹۶). «یادداشتی بر پیوندهای تاریخی ایران و سیلا (کره)». *مجله فروهر*. سال ۵۱. تهران. صص ۲۵-۳۷.
- اکبرزاده، داریوش. (۱۳۹۶). «یادداشتی بر جایگاه هند در برخی متون حماسی». *پژوهشنامه ادب حماسی*. سال سیزدهم. شماره دوم پیاپی ۲۴. رودهن، صص ۵۳-۶۷.
- اکبرزاده، داریوش. (۲۰۱۵). «یادداشتی بر آخرت شناسی مزدیسنی و فروپاشی شاهنشاهی ساسانیان». *مجله ایران نامه*. ش. ۲. تورنتو، صص ۲۸۸-۲۹۵.
- ایرانشان، ابی الخیر. (۱۳۷۷). *کوش نامه*. به کوشش جلال متینی. تهران: علمی.
- بلاذری، احمد بن یحیی. (۱۳۳۷). *فتوح البلدان*. ترجمه محمد توکل. تهران: نقره.
- ثعالبی نیشابوری، عبدالملک بن محمد بن اسماعیل. (۱۳۸۶). *تاریخ ثعالبی*. ترجمه محمد فضائلی. تهران: نقره.
- خطیبی، ابوالفضل و ماریولین فان زوتفن. (۱۳۹۴). *فروموزنامه بزرگ (بی نا)*. تهران: سخن.
- دریایی، تورج. (۱۳۹۱). *ناگفته های امپراتوری ساسانیان*. مترجم: آهنگ حقانی و محمود فاضلی بیرجندی. ویراستار مهناز مقدسی. تهران: پارسه.
- راشد محصل، محمد تقی. (۱۳۸۵). *زند بهمن یشت* (تصحیح، آوانویسی، یادداشت). تهران: پژوهشگاه علوم انسانی.
- زرتشت پژدو، بهرام. (۱۳۳۸). *زرتشت نامه*. به کوشش محمد دبیرسیاقی. تهران: فروهر.
- صفا، ذبیح الله. (۱۳۶۹). *حماسه سرایی در ایران* (قدیمی ترین عهد تاریخی تا قرن چهاردهم هجری). چ. پنجم. تهران: امیر کبیر.
- طبری، محمد بن جریر. (۱۳۶۲). *تاریخ طبری* (تاریخ الرسل و ملوک). مترجم: ابوالقاسم پاینده. ۱۶ جلد. تهران: اساطیر.

-فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۸۲). **شاهنامه**. نه جلدی. چ دوم. تهران: ققنوس.
-متینی، جلال. (۱۳۶۹). «فریدون و سرزمین آفتاب تابان»، *مجله ایران شناسی*. ش. ۵. تهران. صص
۱۶۰-۱۷۷.

-*مجموعه التواریخ* (۱۳۸۹). تصحیح و تحشیه: ملک الشعراى بهار. تهران: اساطیر.
-مسعودی، علی بن حسین. (۱۳۸۷). **مروج الذهب**. ترجمه ابوالقاسم پاینده. دو جلد. چ هشتم. تهران:
علمی و فرهنگی.

-مقدسی، مطهر بن طاهر. (۱۳۸۶). **آفرینش و تاریخ**. ترجمه و تعلیقات محمدرضا شفیعی کدکنی. دو
جلد. چ سوم. تهران: آگه.

ب. منابع لاتین

- Akbarzadeh, D. and Lee Hee Soo. (2018) "A Political-Philological Note on a Persian Toponym: Baesilla". *International Journal of Orientalia Manuscriptia*. Vol. 24. no.1-2, PP. 53-58. St. Petersburg.
- Akbarzadeh, D. (2010) "The Hindūgān of Bundhišn". *Iranica Antiqua XLV*. PP. 419-426. Ghent.
- Akbarzadeh, D. (2014) "China and the Myth Jam". *Journal of Indo-European Studies*. Vol. 42, 1-2, PP. 28-39. America.
- Akbarzadeh, D. (2016) "The Collapse of the Sasanian Empire: Zoroastrianism and Specific Toponyms". *Threads of Continuity*. Ed. Shernaz Cama, PP. 225-237, New Delhi.
- Akbarzadeh, D. (2019) "China, Chinestan and China the King: Sasanian to Post-Sasanian Texts". *Journal of Current Research in Chinese Linguistics*. in print.
- Cereti, G. C. (1996) "Again on Wahrām I Warzāwand". *La Persia e l' Asia Centrale da Alessandro al X secolo*, Accademia Nazionale dei Lincei. PP. 629-639, Roma.
- Comparati, M. (2009) "Last Sasanians in China", *Encyclopaedia Iranica*. Online.
- Daryaei, T. 2008, **Sasanian Persia: The Rise and Fall of an Empire**. London.
- Eiland, M. (1996) "Ceramics of the Silk Road: Parthia and China", London.

- Lerner, J. (2013) "Yidu: A Sino-Sogdian Tomb?". Sogdian, Their Precursors, Contemporaries and Heirs (Conference: Sogdians at Home and Abroad) PP. 129-145. St. Petersburg.
- Messina, G. (1939) **Ayātkār I Žāmāspīk**, Roma.
- Pulleyblank, Edwin G. (1991) "Chinese-Iranian Relations (in Pre-Islamic Times)". Encyclopaedia Iranica. New York, Online.
- Schipmann, K. (1986) "Arsacids II (the Arsacid dynasty)". Encyclopaedia Iranica, New York, Online.
- Stein, A. (1907) **Khotan Saka**, I-II, London.
- Tao, W. (2007) "Parthian in China: A Re-Examination of the Historical Records". The Age of the Parthians. Ed. V. Sarkhosh Curtis and S. Stewart, London.
- Vassiere, E. (2005) **Sogdian Traders** (A History), translated by J. Ward. Leiden.
- Zurcher, E. (1972) **The Buddhist Conquest of China**, Vol. I-II. Leiden

